

Ivan Chorvát

Ekonomická sociológia – tradície a perspektívy

Sociológia ako vedná disciplína sa v priebehu svojej existencie vykryštalizovala z hľadiska svojho obsahu ako diverzifikovaný a komplexný odbor, pokrývajúci široký rozsah tém, s priepustnými a nie jednoznačne stanovenými hranicami. Kontinuita sociológie je však zabezpečovaná tým, že niektoré témy sa v nej opakujú a znovu objavujú, napr. témy nerovnosti a stratifikácie, sociálnej integrácie, charakteru komunity a spoločnosti, spoločenského vývoja atď. Medzi týmito stálymi témami má svoje ústredné miesto vzťah medzi ekonómiou a spoločnosťou. Potvrdzuje to aj skutočnosť, že tento vzťah je nosnou myšlienkou prác väčšiny klasikov sociologického myslenia [5]. Ekonomická sociológia ako subdisciplína sociológie má preto veľmi silnú teoretickú tradíciu od čias konštituovania sociológie ako samostatnej vedy. Základné chápanie ekonomickej sociológie „vyrastá z tradícií európskych spoločenských vied a metodologickej konfrontácie medzi klasickou politickou ekonómiou a sociológiou, prebiehajúcou otvorene od polovice 19. storočia“ [13, s. 1053]. V priebehu 20. storočia sociológovia začali ekonomické témy postupne opúšťať a stále viac ich prenechávali profesionálnym ekonómom, čo súviselo aj s vývojom v ekonómii smerom k jej väčšej formalizácii a matematizácii. Došlo tak k značnej separácii medzi „ekonomickým“ a „sociálnym“, len výnimočne dochádzalo k prekročeniu hraníc medzi obidvoma disciplínami. Je samozrejmé, že tak ekonómia, ako aj sociológia týmto vývojom trpeli, pretože ekonómovia sa pri vysvetľovaní ekonomického správania zameriavali výlučne na úlohu záujmov, kým sociológovia zdôrazňovali úlohu sociálnej interakcie a sociálnej štruktúry. Až v poslednej dobe v ekonómii aj v sociológii došlo k pokusom integrovať individuálne záujmy i sociálne správanie do jednej analýzy [10]. Výsledkom je, že ekonomická sociológia, ktorá v rokoch 1920-1970 prakticky nejestvovala, zažíva znovu, od čias veľkých klasikov sociologického myslenia 19. storočia, sľubný rozmach.

Najskôr však považujeme za vhodné vysvetliť, čo máme na mysli, keď hovoríme o ekonomickej sociológii.¹ Ekonomickú sociológiu môžeme zjednodušene definovať ako sociologickú perspektívu aplikovanú na ekonomické javy, alebo ako aplikáciu referenčného rámca, premenných a explanačných modelov sociológie na komplex aktivít týkajúcich sa produkcie, distribúcie, výmeny a spotreby v spoločnosti cenených tovarov a služieb [7]. Ekonomickí sociológovia svoje analýzy ekonomických javov zasadzujú napríklad do rámca osobných interakcií, skupinových a sociálnych štruktúr (inštitúcií), prvkov sociálnej kontroly (najmä sankcií, noriem a hodnôt) a v poslednom období ekonomické javy rámcujú aj perspektívou sociálnych sietí a kultúrnych a rodových kontextov [8].

¹ Termín ekonomická sociológia zaviedli do spoločenských vied klasici sociologického myslenia Max Weber a Emil Durkheim na prelome 19. a 20. storočia.

1. Tradície ekonomickej sociológie

Zárodky vedeckého bádania v intenciách ekonomickej sociológie sa začínajú objavovať už v 18. storočí. V tejto súvislosti sa spomínajú hlavne dve mená: Ch. Montesquieu a jeho presvedčivá komparatívna analýza ekonomických javov v diele „O duchu zákonov“ [8], a predovšetkým Adam Smith, ktorého klasická politická ekonómia bola prvým koherentným a systematickým pokusom o pochopenie ekonomických a spoločenských vzťahov vo vedeckom bádani [5]. A hoci sa práve Smith spája s koncepciou „homo oeconomicus“, t.j. modelom ľudského správania založenom na neustálom sledovaní vlastného prospechu, tento autor na druhej strane chápal veľmi dobre, že „ekonomický život má hlboké korene v sociálnom živote a nemožno ho vnímať oddelene od zvykov, mravov a tradícií spoločnosti, v ktorej sa odohráva“ [3, s. 48].

Ďalším dôležitým autorom v prehistórii ekonomickej sociológie bol Karl Marx. Podľa J. Schumpetera bol Marx vo svojej dobe jediným ekonómom, ktorý bol zároveň aj dobrým sociológom [9]. Marxovo vyjadrenie spätosti ekonomického a sociálneho nachádza svoju paralelu v dvoch kľúčových párových pojmoch jeho teórie: výrobné sily verzus spoločenské vzťahy, základňa verzus nadstavba. Svojím deterministickým postulátom, že človek vstupuje do nevyhnutných vzťahov, ktoré sú od jeho vôle nezávislé a korešpondujú s daným štádiom vývoja výrobných síl, Marx nahradil základný predpoklad klasickej ekonómie, spočívajúci v slobodnom a racionálnom výbere. Štrukturálnou bázou spoločnosti je komplex výrobných síl (strojov, práce, technických vedomostí) a tomu zodpovedajúcich spoločenských vzťahov (majetkových práv, autority, triednych vzťahov), ktoré určujú nadstavbu, tvorenú politickými inštitúciami, právnymi inštitúciami, kultúrou a odrážajú materiálne podmienky danej spoločenskej štruktúry [5]. Bol to práve Marxov rigidný materializmus, ktorý mu pravdepodobne neumožnil vytvoriť nezávislú sociológiu ekonomického života.

Za najdôležitejšiu postavu formujúcu charakter ekonomickej sociológie spomedzi tzv. klasikov sociologického myslenia sa považuje Max Weber. V porovnaní s Marxom Weber opakovane polemizoval s jeho myšlienkou, že materiálne záujmy v rozhodujúcej miere determinujú ľudské správanie. Weber sa veľmi zaujímal o oblasť ekonómie a rozvinul vlastné sociologické chápanie ekonomiky, ktoré nazýval Sozialökonomik. Jej súčasťou bola ekonomická teória, ekonomická história a ekonomická sociológia. Štúdium ekonomických javov je podľa Webera možné len s využitím všetkých troch disciplín, žiadna z nich sa nesmie pri výklade monopolizovať [8]. Podstatou jeho ekonomickej sociológie, ktorá je zhrnutá v posmrtno vydanéj práci *Wirtschaft und Gesellschaft*, je poznatok, že aj ekonómia podobne ako iné vedy (sociológia, história, psychológia - Weber ich nazýval kultúrnymi vedami) analyzuje javy, ktoré nadobúdajú svoj charakter len prostredníctvom zmyslu, ktoré im dáva ľudské konanie. Sociológia sa spomedzi uvedených vied vydeľuje tým, že sa zameriava na spôsoby, akými ľudské konanie berie do úvahy správanie druhých. Sociológia aplikovaná na ekonomické javy a procesy, t.j. ekonomická sociológia, sa zaoberá správaním, ktoré je motivované predovšetkým materiálnymi záujmami a je orientované na správanie iných prostredníctvom sociálne konštruovaných významov. Weber na rozdiel od ekonómov tvrdí, že nielen záujmy jedinca, ale aj tradície a emócie určujú jeho správanie [10]. Jeho skúmanie vzťahov medzi ekonómiou a spoločnosťou má rozličné podoby, zaoberá sa napríklad vzťahom medzi kapitalizmom a byrokraciou, ekonomickou triedou a inými formami stratifikácie, spojitosťou medzi trhovou slobodou a rastom miest, napätím medzi

formálnou a materiálnou racionalitou v ekonomickom konaní. Najznámejším konkrétnym príkladom výkladových schopností ekonomickej sociológie je Weberovo dielo „Protestantská etika a duch kapitalizmu“, v ktorom prostredníctvom analýzy ekonomických, sociálnych a morálnych javov a ich vzájomnej podmienenosti a previazanosti poukázal na vplyv etiky protestantského náboženstva (najmä princípu predestinácie prítomného v kalvinizme) na zrod a formovanie raného kapitalizmu [14].

K rozvoju ekonomickej sociológie prispeli aj ďalší klasici sociologického myslenia. Jedno z hlavných diel Emila Durkheima „Deľba práce v spoločnosti“ je kritikou individualistického prístupu ekonómov a ich snáh abstrahovať od všetkého „sociálneho“. V tejto práci polemizuje s tendenciou ekonómov vysvetľovať deľbu práce len v ekonomických termínoch, t.j. ako prostriedku na vytváranie bohatstva a zvyšovania efektívnosti. Deľba práce má podľa neho oveľa širší význam – je hlavným nositeľom spoločenskej súdržnosti a solidarity v modernej spoločnosti, keďže v stále diferencovanejšej spoločnosti plnia ľudia rozličné úlohy a sú od seba viac závislí. Sú to práve povinnosti a práva súvisiace s deľbou práce – a nie výmena či štruktúra trhu – čo drží spoločnosť pohromade [8]. Durkheim je známy aj svojou analýzou, v ktorej sleduje pôvod úcty a vzťahu k majetku. Tento pôvod nachádza v náboženských tabu [9].

Ďalší z klasikov Georg Simmel hľadal súvislosti medzi trhom a spoločenským životom v rovine kultúry. Venoval sa hlavne fenoménu peňazí a vo svojom diele „Filozofia peňazí“ skúmal pôsobenie peňazí v ich rozličných formách na „zospoločenšenie jednotlivcov, na životný štýl a kultúru. Etapy vo vývoji peňazí predstavujú aj rozličné formy a obsah spoločenského života“ [6, s. 65]. Jeho sociologická teória peňazí má pre ekonomickú sociológiu širší význam predovšetkým vďaka originálnej analýze úlohy dôvery v hospodárskom živote.

Princípy ekonomickej sociológie uplatňoval vo svojom diele aj Vilfredo Pareto, podľa ktorého je sociológia nutným doplnkom pri výklade ekonomických javov. Vo svojich analýzach niektorých ekonomických javov (napr. protekcionizmu, cyklických zmien ako výsledku vzájomného pôsobenia ekonomických, politických a ideologických faktorov) aplikoval sociologickú metodológiu [13].

Zvláštny význam pre ekonomickú sociológiu má dielo Josepha Schumpetera, keďže bol jediným významným ekonómom, ktorý nielen prispel podstatnou mierou k poznaniu v oblasti ekonomickej sociológie, ale priamo pri tom nadväzoval na tradičné zdroje sociologického poznania. Jeho chápanie ekonomickej sociológie je v porovnaní s Weberom a Durkheimom reštriktívnejšie. Ekonomická sociológia sa má podľa neho zaoberať len inštitucionálnym kontextom ekonómie, t.j. pre ekonómiu významnými inštitúciami vrátane napríklad zvykov, vlastníctva, súkromného podnikania, obyčajového alebo tzv. racionálneho správania, ale nie ekonómiou samotnou, za ktorú považoval analýzu ekonomických mechanizmov. Ústrednou myšlienkou jeho diela je proces zmeny kapitalistickej ekonómie, jej neustálej transformácie zvnútra, čo ilustruje aj jeho myšlienka o významnosti „kreatívnej deštrukcie“ [8].

V povojnovom období sa o syntézu dovtedajších fragmentovaných ekonomických problémov v sociológii pokúsil Karl Polanyi. Znáмым sa stal jeho pojem „zakorenenosti“ (embeddedness). Tvrdí, že prvky ekonomického života sú pevne zakorenené tak v ekonomických, ako aj mimoekonomických inštitúciách, ktorých zahrnutie do analýzy je podstatné na objasnenie fungovania ekonomického života súčasných aj historicky

vzdialených spoločností. „Náboženstvo alebo forma vlády môžu byť pre štruktúru a fungovanie ekonomie rovnako dôležité ako monetárne inštitúcie či prítomnosť nástrojov a mechanizmov, ktoré redukovávajú namáhavosť práce“ [8].

Zo všetkých prác ekonomickej sociológie je to však dielo „Economy and Society“ (Ekonomika a spoločnosť) predstaviteľov štrukturálneho funkcionalizmu T. Parsonsa a N. Smelsera, ktoré prináša najobsiahlejšiu diskusiu o tom, aké je postavenie ekonomie vzhľadom na spoločenský celok. Autori vychádzajú z predpokladu, že každá spoločnosť musí úspešne vyriešiť štyri základné problémy: adaptácie, dosahovania cieľov, integrácie a udržiavania vzorcov. Sociálny systém pozostáva zo štyroch analytických subsystémov, z ktorých každý rieši jeden zo spomínaných problémov spojených s prežitím systému. Ekonomia je jedným z týchto subsystémov a jej hlavnou úlohou je riešiť problém adaptácie spoločnosti, t.j. zabezpečovať zdroje z prostredia. Ekonomický subsystém je tak podriadený sociálnemu systému ako celku a je vo vzájomnej interakcii s tromi ostatnými subsystémami (politickým, právnym a subsystémom výchovy a náboženstva) prostredníctvom rozličných výmen na vstupe aj na výstupe [11].

2. Súčasný stav a perspektívy ekonomickej sociológie

Ako sme už spomenuli v úvode, v priebehu posledných dvoch desaťročí zaznamenáva ekonomická sociológia renesanciu. Ostrá hranica medzi ekonomikou a sociológiou, ktorá sa medzi nimi udržiavala po väčšinu tohto storočia, sa obrúsila, alebo sa aspoň exkurzy na druhú stranu hranice stali oveľa častejšími. Ako prví reagovali na toto umelé rozdelenie sfér vplyvu niektorí prominentní ekonómovia, napr. G. Becker, A. Downs, J. Buchanan, ktorí začali uplatňovať ekonomickú metodológiu aj na také oblasti (politiku, byrokráciu, rodinu, medziľudské vzťahy), ktoré predtým „obhospodarovali“ iné vedné disciplíny. Akýmsi manifestom týchto ekonómov sa stala práca G. Beckera „The Economic Approach to Human Behavior“ (Ekonomický prístup k ľudskému správaniu). Publikovaním práce ekonóma O. Williamsona „Markets and Hierarchies“ (Trhy a hierarchie) sa od polovice sedemdesiatych rokov dostala do povedomia tzv. nová inštitucionálna ekonomika, vychádzajúca z teórie transakčných nákladov, ktorá je založená na myšlienke, že rozhodujúcim kritériom výberu organizačnej formy je účinnosť, efektivita² [12].

Tieto nové trendy v ekonomii stimulovali sociológov a ich záujem o ekonomické javy sa obnovil. V polovici 80. rokov sa publikovaním štúdie M. Granovettera [4], v ktorej autor rozvíja Polanyiho termín sociálnej zakorenenosti ekonomického konania, vytvára prístup označovaný pojmom nová ekonomická sociológia (alebo nová sociológia ekonomického života). V tejto súvislosti je možné hovoriť o troch hlavných sférach záujmu sociológov v rámci ekonomickej sociológie. Ide o skúmanie významu sociálnych sietí v ekonomii, o štúdium štruktúry rozličných ekonomických organizácií a o analýzu kultúrnych aspektov ekonomického života.

Štúdia M. Granovettera vyvolala veľkú pozornosť odborníkov zaoberajúcich sa

² Sociológovia sú obyčajne veľmi kritickí k myšlienke, že zvolená organizačná forma je vždy najefektívnejšia. Namiesto toho sa domnievajú, že podoba mnohých ekonomických organizácií je dôsledkom mocenského vplyvu niektorých predstaviteľov nad inými. Úlohu tu hrajú aj ďalšie faktory: nejednoznačnosť cieľov, pretrvávajúce a vplyv existujúcich noriem [12].

ekonomickou sociológiou, najmä vďaka argumentácii o užitočnosti používania konceptu siete v ekonomickej analýze, ktorou sa autor usiluje o prekonanie „podsociologizovaného“ chápania ľudského konania v ekonómii a „presociologizovaného“ chápania v sociologickej teórii sociálnych rolí. Ekonomická činnosť, podobne ako akákoľvek iná ľudská činnosť, je sociálne situovaná, nemôže sa vysvetľovať len prostredníctvom individuálnych motívov, je „zakorenená v konkrétnych a pretrvávajúcích systémoch sociálnych vzťahov“ [4, s. 58], t.j. v sieťach sociálnych vzťahov, prostredníctvom ktorých ľudia na seba pôsobia.³ Pretože ľudia sú zakorenení v rôznych skupinách, sociálnych sieťach, musia v závislosti od záujmov týchto skupín korigovať svoje vlastné záujmy. Sociálne správanie tak koexistuje s individuálnym a na vlastný prospech orientovaným správaním [3]. Uvedená zakorenenosť ekonomickej činnosti v rozmanitých sieťach sociálnych vzťahov predstavuje hlavnú orientáciu novej ekonomickej sociológie ako alternatívneho výkladu ekonomických javov.

Veľmi plodné sa javí tiež skúmanie vplyvu kultúry na javy a procesy ekonomického života. V tejto súvislosti je vhodné spomenúť pojem ekonomická kultúra významného amerického sociológa P. Bergera.⁴ Tento pojem „vyjadruje sociokultúrny kontext, v ktorého rámci sa odohrávajú ekonomické aktivity a pôsobia ekonomické inštitúcie“. Berger pritom netvrdí, že kultúra nevyhnutne determinuje ekonomiku, ani že ekonómovia musia pri všetkých študovaných javoch zohľadniť kultúrne faktory. „To, či sa kultúra stane súčasťou vysvetlenia nejakej ekonomickej situácie, musí vždy závisieť od konkrétneho empirického prístupu. Avšak absencia tohto konceptu od začiatku znamená ochudobnenie takého výskumu... Ekonomická kultúra je skutočne veľmi dôležitým aspektom mnohých ekonomicky relevantných javov“ [1, s. 31].

Významným príspevkom k ekonomickej sociológii, ktorý spomenieme nakoniec, je práca A. Etzioniho „Morálna dimenzia ekonomiky“. Formuluje tu základné východiská svojho chápania ekonomickej sociológie, ktorú nazýva socioekonomikou (socio-economics) a nepovažuje ju za náhradu neoklasickej ekonómie, ale za jej prekonanie, s integráciou mnohých jej prvkov. Východiská Etzioniho socioekonomiky sú nasledovné: 1. ľudia sú pri svojom konaní vedení nielen snahou o maximalizáciu úžitku, ale aj morálnymi hodnotami, 2. ekonomické správanie je riadené nielen racionálne, ale aj na základe hodnôt a emócií, hlavne pri voľbe prostriedkov, 3. nositeľom rozhodnutí v oblasti ekonomického správania nie je len jednotlivец, ale sociálne spoločenstvo, keďže individuálne rozhodnutia sa väčšinou vyskytujú v kontexte určenom rôznymi spoločenstvami [2].

Na záver je možné stručne zhrnúť základné postuláty ekonomickej sociológie, ktoré vyplývajú z predchádzajúceho exkurzu venovaného jej tradíciám a perspektívam [12]:

1. ekonomická aktivita je formou sociálnej aktivity,
2. ekonomická aktivita je sociálne situovaná,
3. ekonomické inštitúcie sú sociálne konštruované.

O zvýšenom záujme o ekonomickú sociológiu v súčasnosti a snahe o jej inštitucionalizáciu svedčí aj čerstvá informácia zo spravodaja Americkej sociologickej

³ Sieťou sa chápe pravidelný komplex kontaktov alebo podobných sociálnych stykov medzi jedincami a skupinami.

⁴ P. Berger je v sociológii známy hlavne svojou prácou *The Social Construction of Reality* (1966) napísanou s T. Luckmannom, ktorá sa stala veľmi vplyvnou a zaraďuje sa už medzi klasickú sociologickú literatúru. V roku 1985 založil na Bostonskej univerzite Ústav pre štúdium ekonomickej kultúry (Institute for the Study of Economic Culture), ktorého je riaditeľom.

asociácie (ASA), ktorá informuje o vytváraní novej sekcie ekonomickej sociológie ASA. Podľa spravodaja bude sekcia vytvorená a plnoprávne začlenená medzi ostatné sekcie ASA v priebehu dvoch rokov, keď sa počíta, že sekcia dosiahne počet 300 členov [15].

U nás sa ekonomická sociológia v podobách, v akých sa v súčasnosti vo svete rozvíja a ktoré sú opísané v tejto štúdii, veľmi nepestuje. Stále prevláda normalizačné chápanie, ktoré ekonomickú sociológiu stotožňuje so sociológiou práce, sociológiou priemyslu a sociológiou podniku [13].

Kľúčové slová: tradície ekonomickej sociológie, nová ekonomická sociológia, sociálna zakorenenosť ekonomického konania, sociálne siete, ekonomická kultúra.

Literatúra

- [1] BERGER, P. L. 1993. Kapitalistická revolúcie. Bratislava: Archa, 1993.
- [2] ETZIONI, A. 1995. Morální dimenze ekonomiky. Praha: Victoria Publishing, 1995.
- [3] FUKUYAMA, F. 1997. Chýbajúcich dvadsať percent. In: OS 1997, č. 4, s. 48-52.
- [4] GRANOVETTER, M. 1992. Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness. In: Granovetter, M. - Swedberg, R. (eds.): The Sociology of Economic Life. Boulder - San Francisco - Oxford: Westview Press, 1992, s. 53-81.
- [5] MARTINELLI, A. - SMELSER, N. J. 1990. Economic Sociology: Historical Threads and Analytic Issues. In: Martinelli, A. - Smelser, N. J.: Economy and Society. London: Sage Publications, 1990, s. 1-49.
- [6] PARTYCKI, S. 1998. Sociologická interpretácia trhu. In: Sociológia 30, 1998, č. 1, s. 61-72.
- [7] SMELSER, N. J. 1976. The Sociology of Economic Life. Prentice-Hall: Englewood Cliffs, 1976.
- [8] SMELSER, N. J. - SWEDBERG, R. 1994. The Sociological Perspective on the Economy. In: Smelser, N. J. - Swedberg, R. (eds.): The Handbook of Economic Sociology. Princeton: Princeton University Press, 1994, s. 3-26.
- [9] SWEDBERG, R. 1991. Major Traditions of Economic Sociology. In: Annual Review of Sociology 1991, č. 17, s. 251-276.
- [10] SWEDBERG, R. 1998. Max Weber and the Idea of Economic Sociology. Princeton: Princeton University Press, 1998.
- [11] SWEDBERG, R. - HIMMELSTRAND, U. - BRULIN, G. 1987. The paradigm of economic sociology: premises and promises. In: Theory and Society 1987, č. 16, s. 169-213.
- [12] SWEDBERG, R. - GRANOVETTER, M. 1992. Introduction. In: Granovetter, M. - Swedberg, R. (eds.): The Sociology of Economic Life. Boulder - San Francisco - Oxford: Westview Press, 1992, s. 1-26.
- [13] Velký sociologický slovník. 1996. Praha: Karolinum, 1996.
- [14] WEBER, M. 1983. K metodológii sociálnych vied. Bratislava, 1983.
- [15] Economic Sociology Section in Formation. 1999. In: Footnotes, 27, Apríl 1999, s. 7.

Economic Sociology – Traditions and Perspectives

The paper deals with main ideas of economic sociology, a discipline which is based on the strong theoretical traditions since sociology was constituted as the independent social science in the first half of the 19. century. However, in the 20. century there was a strong separation between “economic” and “social”, economists as well as sociologists focused on their own topics. Since the 1970s we can see renewed interest of both economists and sociologists in bringing interests and social behaviour together in one and the same analysis, thus developing the field of economic sociology again. The first part of the paper follows the development of traditions in economic sociology by exploring main ideas of authors such as Smith, Marx, Weber, Durkheim, Simmel, Schumpeter, Polanyi, Parsons and Smelser. The second part deals with new developments of economic sociology (e.g. new institutional economics, new economic sociology, socio-economics of A. Etzioni). The major intellectual innovations in economic sociology during the 1980s and 1990s have been centred around three major themes: the role of networks in economics, the structure of different economic organizations, and the role of culture in economic life.

Key words: traditions of economic sociology, new economic sociology, social embeddedness of economic action, social networks, economic culture.